

PRZEDMOWA

Tom niniejszy zawiera materiały sesji naukowej, która odbyła się w Łodzi w dniach 24 i 25 X 1980 r. z inicjatywy Instytutu Historii Uniwersytetu Łódzkiego i Instytutu Historii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Organizatorem był Interdyscyplinarny Zespół Naukowo-Badawczy Struktur i Przemian Społecznych Wsi Polskiej XIX—XX w. kierowany przez prof. dr Helenę Brodowską. Przedmiot obrad — zniesienie poddaństwa chłopów w środkowej Polsce — mieści się w cyklu tematycznym, zapoczątkowanym w grudniu 1976 r. przez międzyśrodowiskową konferencję o tradycji i nowoczesności w życiu wsi w przemysłowym regionie środkowej Polski; była to robocza próba postawienia problemu wpływu industrializacji kapitalistycznej na strukturę społeczną, gospodarkę, kulturę materialną i duchową, a także świadomość klasową wsi. W niedalekiej przyszłości przewidywana jest kolejna wymiana doświadczeń i poglądów na temat samorządu wiejskiego po reformie uwłaszczeniowej i w dwudziestolecium międzywojennym. Spotkania takie mają służyć podsumowaniu dotychczasowego stanu wiedzy, przedstawieniu wyników nowych badań własnych, dyskusji nad teoretycznymi założeniami poszukiwań badawczych. Istotny wydaje się przy tym udział specjalistów nie tylko z różnych ośrodków uniwersyteckich i pozauniwersyteckich, ale też z różnych dyscyplin pokrewnych historii (etnografia, historia prawa, archiwoznawstwo, geografia itd.).

Prezentowane obecnie materiały koncentrują się w zasadzie na roli likwidacji zależności osobistej chłopów w dziejach wsi wkraczającej w epokę kapitalizmu. Autorów referatów, komunikatów i wystąpień dyskusyjnych interesowała przede wszystkim specyfika zniesienia poddaństwa na obszarze Księstwa Warszawskiego, który w znacznej części wszedł w obręb Królestwa Polskiego. Istotnym wyróżnikiem tej specyfiki było utrzymanie renty feudalnej skutkiem stworzenia administracyjnych paliatywów feudalnego zwierzchnictwa dominialnego (powierzenia dziedzicom władzy wójta gminy jako najniższego ogniwa admini-

stracji, stosowanie przez władze różnorodnych form przymusu — pomocy wojskowej, egzekucji sądowych i administracyjnych itd.). Wszystko to uniemożliwiało chłopom korzystanie w pełni z praw cywilnych, a zwłaszcza z zagwarantowanej formalnie przez burżuazyjny Kodeks Napoleona możliwości legalnego zrzucenia przymusu robocizny.

Drugi nurt zainteresowań to wpływ likwidacji poddaństwa na połączy społeczno-polityczne szlachty, usilnie dążącej do częściowej przynajmniej restytucji swego władztwa dominialnego, na kształtowanie się świadomości klasowej i narodowej chłopów, na charakter nowych konfliktów społecznych i rozwój kultury ludowej. Z komunikatów wygłoszonych na sesji redakcja nie otrzymała tekstu na temat problematyki zniesienia poddaństwa w materiałach kwerendy archiwalnej przeprowadzonej z inicjatywy Archiwum Głównego Akt Dawnych (Grzegorz Bartnik).

Zarówno referaty i komunikaty, jak i dyskusja dostarczyły, jak się zdaje, wiele materiału do refleksji. Zarazem jednak uświadomiły, jak dużo spraw wymaga dalszych studiów źródłowych. Wymienić tu można m. in.: rozwój świadomości społecznej różnych grup ludności wiejskiej (i to w różnych okresach), dzieje wiejskiej myśli społeczno-politycznej, kulisy wpływu wiejskości — pośredniego i bezpośredniego — na decyzje prawodawcze. Należałoby też w większym stopniu zająć się zróżnicowaniem sytuacji ekonomicznej i prawnej chłopów w różnych kategoriach dóbr (w nawiązaniu do materiałów przedstawionych na sesji naukowej w Radomiu, odbytej w 1971 r. z okazji jubileuszu 50-lecia Archiwum Państwowego). Ponownej analizy wymaga rozważany niegdyś m. in. przez Jana Rutkowskiego i Witolda Kulę problem istoty poddaństwa i jego odmiennych form w Rzeczypospolitej przedrozbiorowej i potem w trzech zaborach. Wiąże się z tym konieczność zastanowienia się nad prawidłowościami (czy raczej nieprawidłowościami, skoro weźmiemy jako punkt odniesienia modele rozwiniętej ekonomiki feudalnej i kapitalistycznej) okresu przejściowego między formacjami, nad którym swego czasu wywołał dyskusję Andrzej Grodek. Kwestia tych prawidłowości (ale nie tylko w sferze ekonomiki!) ma dla nas doniosłe znaczenie ze względu na dewiacje spowodowane nie tylko przez przynależność do określonego regionu społeczno-gospodarczego Europy, ale i przez brak swobody w decydowaniu o kierunku rozwoju (brak własnego państwa narodowego i zależność od trzech odmiennych systemów państwowych).